

УДК 821.161.3:[82-32] М. Зарэцкі

UDC 821.161.3:[82-32] М. Зарэцкі

МАСТАЦКАЯ РЭАЛІЗАЦЫЯ СХЕМЫ «ЛЮБОЎНЫ ТРОХКУТНІК» У АПАВЯДАННІ М. ЗАРЭЦКАГА «ОЙ, ЛЯЦЕЛІ ГУСІ...»

ARTISTIC REALIZATION OF THE “LOVE TRIANGLE” SCHEME IN THE STORY BY M. ZARETSKY “OY, LYATSELI GUSI...”

Н. В. Заяц,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускай і замежнай
літаратуры Беларускага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка;

Н. В. Гурская,

студэнтка 3-га курса філалагічнага
факультэта Беларускага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

N. Zayats,

PhD in Philology, Associate Professor, Associate
Professor of the Department of the Belarusian
and Foreign Literature, Belarusian State
Pedagogical University named after Maxim Tank;

N. Hurskaya,

Student of the 3rd year, Faculty
of Philology, Belarusian State Pedagogical
University named after Maxim Tank

Паступіў у рэдакцыю 16.05.2023.

Received on 16.05.2023.

Даследуецца спецыфіка мастацкай рэалізацыі класічнай схемы «любоўны трохкутнік» у апавяданні М. Зарэцкага «Ой, ляцелі гусі...». Разглядаюцца стасункі персанажаў у трохкутніках «Адам – Сяргей – Стася», «Адам – Сяргей – Тацяна», вывучаюцца асаблівасці раскрыцця пісьменнікам унутранага стану герояў. Асноўная ўвага надаецца вобразу Адама Барковіча: выяўляюцца яго прыярытэты, матывацыя ўчынкаў, погляды на каханне. Аналізуецца прырода яго псіхалагічных эксперыментаў над іншымі ўдзельнікамі трохкутнікаў, праводзяцца тыпалагічныя паралелі з галоўным героем апавесці М. Зарэцкага «Голы звер», раскрываецца адметнасць паказу пісьменнікам барацьбы біялагічнага і сацыяльнага ў асобе героя.

Ключавыя словы: М. Зарэцкі, любоўны трохкутнік, апавяданне, тэма кахання, «Ой, ляцелі гусі...».

The article studies the specificity of artistic realization of classical scheme “love triangle” in the story by M. Zaretsky “Oy, lyatseli gusi ...”. It considers the relations of characters in triangles “Adam – Syargey – Stasya”, “Adam – Syargey – Tattsyana”, studies the features of the writer’s revelation of inner state of characters. The main attention is given to the image of Adam Barkovich: his priorities, deed motivation, love views are revealed. The article analyzes the nature of his psychological experiments over the other members of triangles, draws typological parallels with the main character of the story by M. Zaretsky “Goly zver”, reveals the distinctiveness of the writer’s showing of the battle between the biological and social in a character’s personality.

Keywords: M. Zaretsky, love triangle, story, love topic, “Oy, lyatseli gusi...”.

Міхась Зарэцкі быў і застаецца адным з самых чытабельных беларускіх мастакоў слова. Не ў апошнюю чаргу пісьменніцкі поспех абумоўлены маральна-этычнай праблематыкай твораў, нязменнай актуальнасцю ўзнятых тэм, адна з якіх – «вечная» тэма кахання. М. Зарэцкі досыць часта і даволі ўдала выкарыстоўваў класічную, надзвычай папулярную ў сусветнай літаратуры схему «любоўны трохкутнік», на што звярталі ўвагу даследчыкі яго творчасці (М. І. Мушыньскі, Т. М. Тарасава, І. Д. Воюш і інш.). Так, напрыклад, такая мадэль прадстаўлена ў апавяданнях «Ворагі», «Кветка пажоўклая», «Бель», «Мар’я», «На маладое», прысутнічае ў якасці другасных сюжэтных ліній у рамане «Вязьмо». У апавяданні «Ой, ляцелі гусі...» (1929) адносіны герояў таксама ўкладваюцца ў схему трохкутніка, і нават не аднаго. Для галоўнага героя Адама Барковіча любоўны трохкутнік – перманентная мадэль інтымных стасункаў. Разгледзім яго ўзаемадачыненні з іншымі персанажамі, задзейнічанымі ў гэтай схеме.

Трохкутнік «Адам – Сяргей – Стася». Невыпадкова пісьменнік так разгортвае сюжэт, што Стася, жонка Барковіча, моцна хварэе і трапляе ў бальніцу. Праз гэтую крытычную сітуацыю раскрываецца сапраўднае стаўленне Адама да жанчыны, якую калісьці кахаў. Барковіч бачыць, што жонка страціла

прыгажосць, яна больш не вабіць яго, а наадварот, выклікае непрыемныя эмоцыі: «Яна зусім страшная стала, я ледзьве пазнаў. Дужа непрыемна глядзець. На ёй ужо відаць адбітак смерці. І яна сама ведае, яна добра ўсвядоміла свой стан» [1, с. 418]. Адама настолькі не цікавіць здароўе жонкі, што ён імкнецца як найхутчэй скончыць сустрэчу ў «белым астрозе», змагаецца з жаданнем збегчы ад знямоглай жанчыны: «Ён не хацеў крыўдзіць яе і таму застаўся сядзець да абходу, застаўся лічыць цягучыя, нудныя, як у магіле, хвіліны» [1, с. 416].

Трэцім лішнім у гэтых адносінах з’яўляецца лепшы сябар Барковіча Сяргей. Гэты чалавек усё жыццё ішоў поплеч і даўно быў закаханы ў Адамаву жонку, пра што ведалі ўсе ўдзельнікі трохкутніка. Стася нават выкарыстоўвала сітуацыю з канкурэнтам Барковіча ў сваіх мэтах: спрабуючы вярнуць мужаву ўвагу да сябе як да жанчыны, прывабнай для іншых мужчын-сапернікаў, выклікаць рэўнасць, яна нярэдка ўспамінала Сяргея пры размове. «Барковічу зразумела: яна пачула яго настрой, яго холад і таму памянула Сяргея. Так рабіла яна даўней – і даўней дасягала свайго» [1, с. 416]. Але падчас хваробы яна перастала быць прыгожай і прыцягальнай, а разам з гэтым канчаткова страціла ўвагу мужа, аказалася нецікавай

і непатрэбнай яму – псіхалагічны трук перастаў працаваць.

І Стася, і Сяргей добра разумелі, што будучыні ў іх няма, бо жанчына ставілася да яго як да таварыша і захоўвала вернасць Адаму. Сяргей пазней сам прызнаецца, што яго каханне не падобнае на звычайныя адносіны паміж жанчынай і мужчынам. Яно нагадвае самаахварнасць, рыцарскае служэнне даме сэрца без намеру валодаць ёю, пацвярджэннем чаму – яго словы: «А мне нічога не трэба, маё шчасце ў тым, што я люблю...» [1, с. 421]; «Я яе зусім асабліва люблю і люблю... не так, як ты... Я табе не замінаю... Я яе буду заўсёды любіць... заўсёды...» [1, с. 439]. Сяргей не мог зразумець халоднасць і безуважнасць Адама да той, у каго сам быў моцна закаханы, аднак, як неўзабаве выявіцца, не так ужо і моцна.

Трохкутнік «Адам – Сяргей – Таццяна». Нягледзячы на хваробу Стасі і на само яе існаванне, Барковіч пачынае адносіны з іншай жанчынай – настаўніцай Таццянай. На наш погляд, складана назваць іх каханнем (ва ўсякім выпадку з боку Адама), бо мужчына нібы праводзіць доследы на пачуццях Таццяны, спрабуе «вывернуць» заганы яе душы – і ў яго гэта атрымліваецца. Т. М. Тарасава, наадварот, трактуе стасункі Адама да Таццяны як «шчырыя і глыбокія» [2, с. 260], якім перашкаджае развіццё папярэдні вопыт мужчыны: «Нешчаслівыя адносіны Барковіча з Таццянай складваюцца з прычыны таго, што Адам пераносіць на дзяўчыну свой горкі сямейны вопыт. Адсюль яго залішняе маўклівае, асцярожнае, боязь быць незразумелым, нават непрыхаваны часам цыннізм, калі ён беспадстаўна спрабуе папракаць Таццяну за яе нейкі практыцызм» [2, с. 261]. Магчымасць інварыянтных трактовак вобраза Адама, неардынарнай, няпростай асобы, тлумачыцца тым, што пісьменнік не абмяжоўваецца яго вербальнай характарыстыкай, а выкарыстоўвае падтэкст, які можна «дэшыфраваць» па-рознаму. Прычыны нешанцавання і нешчасліваці Барковіча бачацца нам не толькі ў мінулым, але і ў самой яго сутнасці, у яго складаным характары, у няўменні задавальняцца тым, што мае, а таксама ў празе да «эксперыменту» над пачуццямі.

Адам паўстае прагматыкам і цынікам у адносінах з жанчынамі. Даследчык і эксперыментатар, ён памефістофелеўску радуецца, калі чуе жорсткія выказванні палюбоўніцы ў адрас Стасі і бачыць, што эгаістычныя праяўленні, злосць да саперніцы бяруць верх над жаданнем падавацца такой, як таго патрабуюць сацыяльныя правілы. «Яна сударгава прыціскаецца да яго і шэпча ў гарачым забыцці, у непрытомнасці:

– Не едзь... Нікуды не едзь... Я не пушчу... Ты будзеш са мной... Хай сабе, хай памірае... я не люблю яе...» [1, с. 430–431].

Барковіч, нібы злы дух, правакуе настаўніцу на прызнанні ва ўласнай нядобрасумленнасці, выклікае віну перад Стасяй, з відавочным задавальненнем назірае, як цяжка ёй хаваць сапраўдныя пачуцці, з прыемнай асалодай прагаворваючы сам сабе: «Якая бязлітаснасць у гэтых самак! Яна ж надзвычайна рада, што дзеля яе мужык кінуў сваю паміраючую жонку» [1, с. 425].

І. Д. Воюш дае трапную і лаканічную характарыстыку вобразу Таццяны: жанчына-«драпежніца» [3, с. 20]. Сапраўды, «драпежніца» наладжвае

своеасаблівае паляванне на Адама, імкнецца зрабіць яго сваёй здабычай, выкарыстоўваючы розныя спосабы і сродкі. І ў гэтым яна падобная на Барковіча, у многім таксама драпежнага зверга. Таццяна – моцная натура: яна хоча кантраляваць сітуацыю, не задавальняецца хісткім становішчам каханкі, імкнецца да яснасці ў адносінах – да ўсяго таго, ад чаго ўцякае Адам, напэўна, не асэнсоўваючы і не разумеючы прычыны ўласных паводзін.

Жанчына марыць пра сумесную будучыню, але ці патрэбна гэта Барковічу? Відаць, што не: у фінале твора ён пакідае Таццяну – збываецца тое, чаго яна так баялася: «З табой... заўсёды... Нашто ты гэта гаворыш? Ты сам не верыш гэтаму... Ты ж усё роўна кінеш. Такі ты чалавек... Я і цябе баюся... больш, можа, чымся Стасі...» [1, с. 441]. Таццяна прадчувала, што адносіны з Адамам хуткаплынныя і бесперспектыўныя, небеспадстаўна сумнявалася ў магчымасці пабудоваць з ім сямю.

У і без таго няпростыя стасункі зноў укліньваецца трэці – Сяргей. Новай жанчыне Барковіча ён расказвае пра тую, каго яна ненавідзіць і чыёй смерці жадае, распальваючы яе страхі. «Відавочна, – заўважае Т. М. Тарасава, – што закаханы ў Стасю Сяргей намаляваў пекны вобраз жонкі Адама, і Таццяна віну за сямейны разлад Барковічаў усклала на Адама і задумалася, а ці не такі ж самы лёс напаткае і яе» [2, с. 261]. Настаўніца ведае, што Адам пакінуў жонку ў той час, калі ёй неабходныя дапамога і падтрымка, і дапускае верагоднасць таго, што ў аналагічнай сітуацыі ён такім жа чынам паставіцца і да яе («Ты і мяне так... потым... калі захварэю...» [1, с. 430]).

Сяргей прыязджае ў вёску з добрымі намерамі, хоча згладзіць непрыемныя ўражанні ад нядаўняй размовы з Барковічам у бальніцы і ажывіць сяброўства. Ён радасна рэагуе на любое пытанне Адама пра жонку: «Сяргею гэта дужа падабаецца, ён укладае ў апавяданне ўсю шчырасць свае істоты, ён увесь прасвятляецца і зазірае ў вочы Барковічу з асабліва глыбокай палкай удзячнасцю» [1, с. 433]. Разам з тым ён з самага пачатку добра разумее, што Адам не кахае Стасю, больш за тое, яна яго ўжо ўвогуле не цікавіць.

Са з'яўленнем Сяргея любоўная гісторыя нібы паўтараецца. Сябар зноў захапіўся жанчынай Барковіча, і на гэты раз ён не збіраецца адступаць. Як і ў выпадку са Стасяй, ён спавядаецца саперніку, нічога не хавае ад яго: «Ты не ведаеш, я ж гэта наўмысля хаджу да Таццяны... Яна мне адразу надзвычайна ўпадабалася. У ёй ёсць нешта такое, што ўвесь час цягне мяне да яе – я гатоў цэлыя суткі сядзець з ёй, сапраўды... Яна разумная і добрая. У ёй так многа ласкі, сімпатыі... Слухай, Адам, усё можа быць...» [1, с. 439].

Гэтая сітуацыя балюча б'е па мужчынскім гонары Барковіча; драпежнік, ён прагне перамогі, жадае быць першым і лепшым: «Жыццё супраць яго, перамаглі варожыя сілы. Скруцілі шчытным калючым вязьмом, не даюць вольна дыхаць, здзекваюцца, святкуюць сваю паганую перамогу.

Пачакайце! Ён яшчэ не здаўся, яшчэ будзе змаганне. Ён яшчэ возьме сваё!» [1, с. 443].

Кульмінацыяй супрацьстаяння «вечных» сапернікаў выступае сцэна палявання. Барковіч выказвае Сяргею ўсё, што пра яго думае, правакуе яго, выклікае пачуццё віны: пачынае размову з разваг

пра моцнае сяброўства, каб паказаць, наколькі блізім для яго быў Сяргей. «У нас былі моманты, калі мы не маглі жыць адзін без аднаго, – згадвае Адам мінулае. – Мы часам спрачаліся, лаяліся, крыўдзілі адзін аднаго, а потым шукалі выпадку, каб зноў сустрэцца» [1, с. 445]. Але цяпер даўнія сябры сталі ворагамі. Адам вінаваціць у сваіх любоўных няўдачах Сяргея: «Вось з Тацянай... Ты не дужы сам для сябе знайсці што-небудзь у жыцці. Ты, як слімак, падпаўзеш да чужога і рад, што знайшоў дзе прыслініцца. І прасты жаль да цябе, перамяшаны з агідай, ты гатоў прыняць за чаканне! Ха-ха!.. Цябе кахаць! Такого склізнёнка?» [1, с. 446]. Са словамі Барковіча можна пагадзіцца, бо і сапраўды Сяргей, нібы цень, увесь час рухаецца поруч з «драпежнікам» Адамам, быццам не мае свайго асабістага жыцця і ўласных інтарэсаў. Ён чапляецца за чужыя падзеі і прыстасоўваецца да іх, але ў апраўданне яму заўважым: верагодна, Сяргей слухаў сваё сэрца.

Адам з асалодай вымяшчае злобу на былым сябры, «даследуе», да чаго можа дайсці чалавек у жаданні абараніць свой гонар. І вынікі эксперыменту аказаліся нечаканымі: у слабым чалавеку-цені абуджаецца зварынае – Сяргей страляе ў Адама. Страта кантролю, маральнае падзенне сябра прыносіць задавальненне Барковічу: «Ён адчувае сябе пераможнікам. Ён сам не ведае, у чым гэта перамога, але ў душы ў яго – урачыстасць, на сэрцы – спакойная, чыстая радасць» [1, с. 448]. «Драпежнік» не атрымоўвае асалоды ад шчырых і цёплых пачуццяў ні ў адносінах з сябрам, ні ў адносінах з жанчынамі, адчувае задавальненне тады, калі яму ўдаецца выцягнуць з глыбіняў унутранага свету заганнае, патаемнае, тое, што странна хаваюць не толькі ад іншых, але і ад саміх сябе.

Невыпадкава «зрыванне маскі» з Сяргея адбылося на паляванні: як уяўляецца, такім чынам аўтар падкрэслівае драпежную натуру галоўнага героя – паляўнічага не столькі на гусей, колькі на чалавечыя пачуцці. Адам Барковіч тыпалагічна блізі да Віктара Яроцкага, галоўнага героя апавесці М. Зарэцкага «Голы звер» (1926). Таксама, як Яроцкі схіліў да маральнага падзення закаханую ў яго цнатлівую дзяўчыну Лідачку, Адам выкрыў «голую», «зварыную» прыроду ў настаўніцы Тацяны і ў былым сябры. На паляванні Адам ператвараецца ў «голага звер»: пагружаецца ў прыродную стыхію, адмаўляецца ад сацыяльнай ролі сябра, цалкам падпарадкоўваецца

прыроднаму інстынкту перамагчы саперніка ў барацьбе за самку. Пра зварыную сутнасць Барковіча ў апавяданні гаворыцца неаднаразова: «Нейкую балюча-вострую **зварыную** (тут і далей вылучана намі. – *аўт.*) асалоду давала яму гэтае смяротна-напружанае чаканне» [1, с. 447]; «Са **зварынай** круткасцю ён абярнуўся назад і абыклым рухам сарваў з пляча зброю» [1, с. 447]. «Я люблю яе не так, як ты. Ты **па-зварынаму**...» [1, с. 421], – характарызуе сябрава пачуццё да жонкі Сяргей; «Ідзі ты... **звер**...» [1, с. 425], – жарталіва называе свайго каханка Тацяна. Паказальна, што ў пачатку твора ў дачыненні да больш слабага саперніка ўжываецца слова «зварок»: «Ён коратка перарваў смех і змоўк. Гэтая нечаканая паўза была пасткай Сяргею – ён не мог вытрымаць яе напружанасці, ён павінен быў загаварыць. І ён азваўся голасам загнаннага **зварка**» [1, с. 420]. Дыхатамія «**звер** – **зварок**» уносіць вельмі важныя штрыхі ў псіхалагічныя партрэты абодвух персанажаў. У сцэне палявання Сяргей па-ранейшаму застаецца загнаным зварком. Адам жа сцвярджае сябе драпежным зверам.

«Асаблівае дадзенае апавядання, – падкрэсліваў М. І. Мушынскі, – <...> у тым, што сапраўдныя матывы паводзін герояў не ляжаць на паверхні, пра іх адкрыта не гаворыць і пісьменнік. А самі героі, перш за ўсё Барковіч, старанна хаваюць свае пачуцці. Іх жыццёвае крада, сутнасць характару і матывы ўчынкаў раскрываюцца толькі ў экстрэмальных сітуацыях, накіраваныя сутычкі на паляванні» [4, с. 512–513]. Думаецца, перманентна экстрэмальнай сітуацыяй можна лічыць існаванне ў любоўных трохкутках-пастках, таму алагічныя, на першы погляд, дзеянні галоўнага героя псіхалагічна апраўданы і матываваны. Сцэна палявання з'яўляецца кульмінацыяй твора і ўспрымаецца як чаканы выбух эмоцый, назапашаных двума ўдзельнікамі трохкуткаў за доўгі перыяд саперніцтва. Учынкі Адама Барковіча, персанажа мефістофелеўскага тыпу, выяўляюць у ім не проста цыніка, «голага звер», чалавека-эксперыментатара, але і вартага жалю, нешчаслівага чалавека, што ўцякае не столькі ад жанчын, колькі ад сябе самога, не ўмее будаваць трывалыя адносіны. Выкарыстанне класічнай схемы «любоўны трохкутнік», такім чынам, дазволіла М. Зарэцкаму стварыць яркія запамінальныя вобразы, ажыццявіць мастацкае даследаванне паводзін людзей у сітуацыі, калі трэці лішні, калі сацыяльнае выцясненне біялагічным.

ЛІТАРАТУРА

1. *Зарэцкі, М.* Збор твораў : у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1989–1992. – Т. 1 : Апавяданні ; прадм. М. Мушынскага. – 1989. – 526 с.
2. *Тарасава, Т. М.* Праблемы духоўнай адзіноты ў апавесцях «Вікторыя» Кнута Гамсуна і «Ой, ляцелі гусі...» Міхасы Зарэцкага [Электронны рэсурс] / Т. М. Тарасава // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай : матэрыялы V Міжнар. навук. канф., прысвеч. 80-годдзю Беларус. дзярж. ун-та, Мінск, 16–18 кастр. 2001 г. : у 3 ч. – Мінск, 2001. – Ч. 2. – С. 257–263. – Рэжым доступу: <https://elib.bspu.by/handle/doc/51952>. – Дата доступу: 23.04.2023.
3. *Воюш, І.* У непрытульным свеце...: жаночыя вобразы ў прозе Міхасы Зарэцкага / І. Воюш // Род. слова. – 2004. – № 10. – С. 19–21.
4. *Мушынскі, М. І.* У глыбінях кантынента «малой прозы» / М. І. Мушынскі // Збор твораў : у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск, 1989–1992. – Т. 1 : Апавяданні. – 1989. – С. 496–519.

REFERENCES

1. *Zaretski, M.* Zbor tvoraŭ : u 4 t. / M. Zaretski. – Minsk : Mast. lit., 1989–1992. – T. 1 : Apavyadanni ; pradm. M. Mushynskaha. – 1989. – 526 s.
2. *Tarasava, T. M.* Prabljeni duchoŭnay adzinoty ŭ apovyescyach «Viktoryya» Knuta Hamsuna i «Oj, lyacyeli husi...» Michasya Zareckaha [Elektronny resurs] / T. M. Tarasava // Slavyanskiya litaratury ŭ kontekscie susvetnay : materyjaly V Mizhnar. navuk. kanf., prysvyech. 80-hoddzu Belarus. dzyarzh. un-ta, Minsk, 16–18 kastr. 2001 h. : u 3 ch. – Minsk, 2001. – Ch. 2. – S. 257–263. – Rezhym dostupu: <https://elib.bspu.by/handle/doc/51952>. – Data dostupu: 23.04.2023.
3. *Voyush, I.* U neprytulnym svece...: zhanochyya vobrazy ŭ proze Michasya Zaretskaha / I. Voyush // Rod. slova. – 2004. – № 10. – S. 19–21.
4. *Mushynski, M. I.* U hlybinyah kantynenta «maloy prozy» / M. I. Mushynski // Zbor tvoraŭ : u 4 t. / M. Zarecki. – Minsk, 1989–1992. – T. 1 : Apavyadanni. – 1989. – S. 496–519.